

A jog és az Európai Unió nyelvezetéről

A szakmai szövegek koherenciájának az egyik legfontosabb tényezője a nyelvhasználat egységessége, hiszen ez biztosítja a megértést egy szakmai közösség tagjai között. A szakmai nyelvhasználat kulcsa a szakterminológia, vagyis a testet öltött szakmai fogalmak – ezek adják a csomópontjait a szakszövegeknek. A szakterminológiák egyik fő problémája az, hogy térben, időben változhatnak (például előfordul, hogy más-más intézmény más-más szót használ egy fogalomra, idővel pedig kicserélődhetnek egyes kifejezések a szaknyelvben), tehát teljes egységességre nem lehet törekedni. A másik az, hogy ezek a kifejezések gyakorta kulturális reáliák, és egy másik nyelvben gyakran az általuk jelölt fogalom is ismeretlen (ilyen az angol jogi nyelvben a *barrister* és a *solicitor* kifejezés, amelyek egyikét sem fordíthatjuk *ügyvéd* formában, mert az csak részben fedí a jelentésüket, a különbségüket viszont nem tudja érzékeltetni, ám a magyar nyelvnek nincs más szava ezekre a fogalmakra). A harmadik pedig az, hogy ezek sokszor olyan módon kerülnek be az adott nyelvbe egy másik nyelvből, hogy megalkotóik (első lefordítóik) az adott nyelv sajátos törvényszerűségeit figyelmen kívül hagyva hozták létre ezeket.

Az egyes szakterületek szövegeit fordítói szemmel összehasonlítva azonban azt láthatjuk, hogy nem mindig a szakterminológia jelenti a problémát. Ma igen gyakori eset, főleg angol nyelvű szövegeknél, hogy azokat nem anyanyelvi szerző írja, ami különösen szerződésszövegek és uniós szövegek esetében jellemző. Rosszabb esetben a végeredmény már a forrásnyelven sem értelmezhető. Az Európai Unió angolsága a brit angoltól egyébként is eltávolodott, tehát bizonyos értelemben eleve nem természetes nyelvezet (ez

igaz úgy a szóhasználatra, mint a mondatok megformáltságára). A jogi szövegekben pedig szinte a terminológia a legkisebb gond: ezeknek a szövegeknek a bonyolultsága általában a mindennapi gondolkodásunknál magasabb szintű logikai, gondolkodási sémák alkalmazását teszi szükségessé az értelmezéshez és a fordításhoz. Mindenesetre a tapasztalatok szerint a fordítók többsége beéri azzal, hogy a terminológiai problémákat sikerül megoldania, és megfejtí a szövegek mögöttes logikáját és jelentését, és ezek után már jóval kevesebb hangsúlyt helyez a célnyelvi megformáltságra (vagyis arra, hogy az úgy hangozzon, mintha a célnyelven született volna) és az angol nyelv hatásaitól való függetlenedésre. Jó példa erre, hogy a *best practice* kifejezést a legtöbben gondolkodás nélkül a nyelvüinktől a felsőfokú melléknév rögzült jelzői szerepe miatt elvileg idegen *legjobb gyakorlat* formában használják *bevált gyakorlat* vagy *bevált eljárás* helyett, amelyet az tulajdonképpen jelent. A könyvben szereplő példák esetében látni fogjuk, hogy a problémát nagyon sokszor az jelenti, hogy a fordító automatikusan egy angol szó leggyakoribb, legismertebb magyar megfelelőjéhez nyúl, ami magyarul bizonyos kontextusban furcsa szerkezeteket eredményezhet, némi továbbgondolkodással azonban található annál sokkal jobb, odaillőbb kifejezés is (lásd: *address, exchange, limited* stb.).

Ahogy azt az Előszóban említettük, ma Magyarországon többek között jogi és európai uniós szövegek kerülnek a leggyakrabban a fordítók kezébe. Jogi szöveg alatt itt elsősorban nemzeti és nemzetközi jogalkotási szövegeket, szerződéseket, egyéb államigazgatási, magánjogi szövegeket, szabályzatokat értünk, de jogi szöveg lehet bármi, amely „műfajától” függetlenül jogi kérdéseket érint, ír le jogi terminológia alkalmazásával, például egy honlap vagy egy tanulmány. Nyilván nincs feltétlenül nagy súlya egy ismertető jellegű kiadványnak, és itt egy fordító mozgástere általában jóval szabadabb is. Egy szerződés, szabályozó jellegű szöveg fordításakor azonban a fordítót kötik az adott szövegtípus célnyelvbéli sajátosságai, és komoly felelősségként nehezedik rá az a tény is, hogy megfogalmazása a mindennapok valóságára hatással bírhat. A fordítónak jogi szövegek fordításakor az esetek zömében el kell fojtania kreativitását, saját nyelvi preferenciáit, és komoly kötöttségekhez kell illeszkednie. E kötöttségek meghatározó forrásai szerencsére jól

hozzáférhetőek: minden magyar, illetve európai uniós jogszabály szövege elérhető interneten.

A jog sajátos tulajdonsága, hogy kizárólag nyelvben létezik, és a jog rendszerét alapvetően nem a fizikai valóság elemei, hanem fogalmak és az ezeket megtestesítő szavak, kifejezések alkotják. A jog másik sajátossága, hogy egymással szoros kapcsolatban lévő szövegekben ölt testet, így újabb szövegek létrehozásakor mindig ügyelni kell arra, hogy a más szövegekkel való koherencia ne sérüljön. Ezt a koherenciát elsősorban a jogi terminológia (*szerződő fél, büntetés-végrehajtás* stb.) használata, továbbá bizonyos, nem terminológiaértékű nyelvi fordulatok (*tekintettel, sérelme nélkül, a továbbiakban*) alkalmazása és általában az a fajta hagyományos nyelvezet biztosítja, melyet a laikusok hajlamosak érthetetlennek, „magyartalannak” találni. Pedig a jogi nyelv – éppen a jog szabályozó természetéből adódóan – logikus, ugyanakkor sűrített nyelvezet, amely a felesleges körülírásokat mellőzi, igaz, ennek eredményeként egy annyira tömény szöveg jön létre, hogy az a laikus közönségnek azonnali elolvasásra nem, csak nagyobb erőfeszítést igénylő, komplexebb gondolkodási folyamat eredményeként értelmezhető. Persze előfordulhat az is, hogy egy jogi szöveg szándékosan vagy a szövegező hibájából homályos, rosszul szerkesztett.

Az európai uniós szövegek egyrészt szigorú értelemben vett jogi szövegek, hiszen alapvetően az Unió működését a legkülönbözőbb területeken (a mezőgazdaságtól a menekültügyig) szabályozó dokumentumokról, jogalkotási, bírósági szövegekről van szó. Másfelől viszont a legkülönbözőbb műfajú egyéb dokumentumok tartoznak ebbe a körbe: az Uniót érintő kérdésekkel kapcsolatos honlapok, gazdasági, politikai tárgyú közlemények, tanulmányok, elemzések, pályázati felhívások, az uniós intézmények belső igazgatási dokumentumai, levelek, jelentések, elszámolások stb. Az uniós szövegek sajátossága, hogy egyidejűleg általában nagyon sok nyelven elkészülnek. Ha egy ország csatlakozni kíván az EU-hoz, akkor a csatlakozás egyik feltétele az uniós jogszabályoknak az ország hivatalos nyelvére történő lefordítása (Magyarország csatlakozásakor ez kb. százezer oldalt jelentett). A csatlakozást követően az ország hivatalos nyelve az Unió hivatalos nyelvává válik, és innen kezdve szinte minden uniós jogalkotási szöveget és különféle egyéb

műfajú szövegeket is le kell fordítani az ország hivatalos nyelvére, ugyanakkor viszont sokszor az új tagállam által az Uniónak küldött dokumentumokat is lefordítják a többi tagállam nyelvére, de legalábbis angolra vagy franciára. Ennek megszervezése az Unió bővülésével egyre komolyabb feladattá vált, ma már hatalmas apparátus dolgozik a fordításokon, a nagy uniós intézmények mind-egyikének külön fordítószolgálat van, és a fordítási feladatok egy részét külső szerződéses beszállítók látják el.

Az Unióban a nyelvek kérdését mindig is kiemelten kezelték, hiszen ez is biztosítja a tagállamok egyenrangúságát és azt, hogy a polgárok és az Unió közötti kommunikáció gördülékeny legyen. Már a legelső közös rendelet, a Tanács 1/1958 rendelete is az Európai Gazdasági Közösségben használandó hivatalos nyelvekről (akkor: német, francia, olasz, holland) szólt. Ennek értelmében minden uniós jogalkotási szöveg valamennyi hivatalos nyelvű változata egyenértékű, és azokat nem fordításnak, hanem egyaránt eredeti szövegnek tekintik. Praktikus okokból azonban a gyakorlatban a többnyelvű szövegezés fordítást jelent: ma elsősorban az angol, a francia és – kisebb mértékben – a német az uniós intézmények tényleges munkanyelve, és az uniós dokumentumok alapvetően angolul készülnek. A globális tendenciákat nézve ésszerű az angol kitüntetettsége, az uniós jog esetében azonban ez több problémát is felvetett, kezdve azon, hogy az Unió történetének első, nem is rövid időszakában, egészen 1972-ig, az Egyesült Királyság még nem volt tagállam. Ekkoriban a francia (amely korábban hagyományosan a nemzetközi kommunikáció és a diplomácia nyelve volt) volt a domináns nyelv, és ezen a nyelven születtek meg az uniós fogalomvilág alapjai. A francia ebben a kiemelt szerepében még nagyon sokáig tartotta magát. A másik probléma az, hogy egy nyelv mindig egy vagy több kultúra lenyomata is, márpedig az angol jogrendszer gyökeresen eltér a kontinentalistától, vagyis Európa legtöbb országának a jogrendjétől, tehát jogi kifejezőkészlete sem volt annyira alkalmas az uniós jogi fogalmak kifejezésére, mint amennyire például a francia lehetett. A harmadik probléma pedig akkor érzékelhető, amikor az uniós jogszabályok különféle nyelvű szövegeit összehasonlítjuk: az angol sokszor bizonyul pontatlanabbnak, lazábbnak, sokkal több benne a többértelműség, a definiálatlanság, mint például

a németben és a franciában. A német jogi hagyományokra épülő magyar jogi nyelv számára mindenesetre nem kevés kihívást jelent az angol szövegek követése. Tény ugyanakkor, hogy a tagállamok egy része – főleg a kelet- és közép-európai államok – szempontjából szerencsésnek mondható az Unió angolos orientációja: ma például Magyarországon is az angolnyelv-ismeret dominál, franciául jóval kevesebben tudnak.

Magyarországon a sajátos uniós kifejezések már több évvel a csatlakozás előtt megjelentek. Az uniós nyelvezet hazánkban, ahol a nyelvművelő és nyelvféltő hozzáállás hagyományosan erős, mindig is nagy vitákat kavart, és bár az uniós joganyag magyarítása és a kifejezésekalkotás során sokféle szempontot kell összeegyeztetni, sokszor jogosan érik kritikák ezt a munkát. Azt azonban nem szabad elfelejteni, hogy egy kényszerű, dömpingjellegű és meglehetősen természetellenes nyelvi folyamatról van itt szó: míg a „régii” nyelveknek évtizedek voltak az uniós nyelvezet létrehozására és az élőnyelvre való integrálására, nekünk a csatlakozás előtt ténylegesen csak néhány év állt erre rendelkezésre. Ezen nem lehet segíteni, az viszont nem vitás, hogy komoly problémákat jelenthet egy rossz fordítás, rossz terminus adott esetben kötelező átvétele, például amikor egy fordítandó jogszabályszöveg konkrétan hivatkozik egy korábbira vagy módosítja azt, és így előfordulhat, hogy az új szöveg egész fogalmi hálóját egy nagyon szerencsétlen fordítás határozza meg, amely ráadásul gyökeresen eltér más irányadó szövegek szóhasználatától.

Azt a praktikus szempontot ugyanakkor sohasem szabad elfelejteni, hogy egy fordító szinte mindig megbízás alapján dolgozik, a megbízás teljesítése pedig azt is jelenti, hogy elsődlegesen a megbízó igényeit kell figyelembe venni, ami időnként azzal járhat, hogy a fordítónak jobb meggyőződésével ellentétben, nem szerencsés, rossz helyesírású megoldásokat kell átvennie. Másfelől pedig a nyelv – lévén a használatban tetet öltő, dinamikus emberi rendszer – és elemei sohasem lesznek teljesen megmagyarázhatóak, formalizálhatóak, kőbezárt szabályokba kényszeríthetőek. Ebből adódóan ez a könyv inkább arra törekszik, hogy eloszlasson egyes bizonytalanságokat, tévhiteket, és támpontokat nyújtson. Nem adhat azonban minden helyzetben száz százalékgig megbízható és mindenki számára elfogadható megoldásokat, hiszen ilyenek nyelvi kérdésekben sajnos nincsenek.